Užpalių apylinkių pilkapynai: nauji atradimai

Andra Simniškytė

Lietuvos istorijos institutas

Geležies amžiuje Šventõsios upės apylinkės buvę savotišku kultūriniu tarpzoniu: tarp Šiaurės Lietuvos pilkapių su akmenų vainikais ir Rytų Lietuvos pilkapių arealo I tūkstantmečio po Kr. pirmojoje pusėje, vėliau tarp sėlių ir lietuvių genčių. Dar vėliau Šventája brėžiama siena tarp LDK ir Livonijos ordino žemių. Neretai tos ribos stumdomos tai į vieną, tai į kitą pusę. Archeologams aktuali laidojimo paminklų medžiaga (laidosenos aspektai, įkapės) jau seniai tapo galvosūkiu vertinant kultūrinę situaciją Pašvenčiuosè, taip pat ir Užpãlių krašte. Pilkapių palei Šventosios upę buvę ir tebėra išlikę ne taip mažai, tačiau jie arba netyrinėti, arba tyrinėti mėgėjiškai, ir ši informacija nėra pakankama.[1] Todėl dažnai kyla klausimas, kuriam laikotarpiui ar kuriam geležies amžiaus kultūriniam arealui priklausė Užpalių apylinkių bendruomenės dar iki susikuriant valstybei. O gal čia egzistavo savotiškas tarpkultūrinis konglomeratas?

Ironiška, jog tokius klausimus tenka adresuoti gausiausiam paminklų tankumu ir vienam anksčiausiai Lietuvoje pradėtam tyrinėti regionui. XIX a. viduryje Utenõs krašte darbavosi Jasonių dvarininkas Pranciškus Vilčinskis, kuris Užpalių apylinkėse kasinėjo kelis geležies amžiaus pilkapius. Deja, didelė P. Vilčinskio tyrinėjimų medžiagos dalis buvo depospartizuota arba, dar blogiau, klaidingai sumetrikuota. Užpalių apylinkes tai ilgam įklampino kultūrinės priklausomybės dviprasmybėn.

Užpalių valsčiaus archeologiniai paminklai ir radimvietės yra jau aprašyti bendrojo pobūdžio kataloguose.[2] Ištisai nekartojant žinomos informacijos, dėmesys sutelktas į naujausius duomenis apie geležies amžiaus pilkapynus, kuriuos aptarti remiantis aprašomuoju, palyginamuoju metodais ir yra šio straipsnio tikslas. Straipsnio centre – Užpalių pilkapyno 1998 m. kasinėjimų medžiagos analizė. Po P. Vilčinskio pilotinių kasinėjimų Užpalių apylinkėse prabėgus 150 metų, archeologiniai tyrimai papildė turimą informaciją apie šio krašto laidoseną ir leido patikslinti kai kuriuos su kultūrine priklausomybe susijusius klausimus.

Pilkapynai Užpalių apylinkėse

Užpalių valsčiaus ribose jau nuo seno buvo žinomi keli pilkapynai* (1 pav.). Dalies jų nebėra, kai kurių lokalizacijos, buvimo ir paminkliškumo niekada ir nepavykę patikrinti. Tačiau tai nereiškia, jog jau visi praeityje egzistavę paminklai yra žinomi. Dalis jų aptinkami labai netikėtai, dažniausiai ūkinės, statybinės veiklos metu arba vietos žmonių entuziazmo dėka.

Straipsnis leidyklai įteiktas 2012 03 02, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2012 08 21, pirmą kartą paskelbtas 2013 09 06 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029–0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt.

[1] Simniškytė A. Sėliai, *Liaudies kultūra,* 1999, nr. 5, p. 25–35.

[2] *Lietuvos TSR archeologijos atlasas* (toliau – *LAA*), Vilnius, 1977, t. 3.

* Užpalių valsčiui priklausiusio Kustų kaimo žemėse taip pat minima buvus pilkapyną (*LAA*, Vilnius, 1977, t. 3, p. 59). Greičiausiai tai tas pats Rokiškio rajone Vaineikių kaime buvęs pilkapynas ar jo dalis, archeologiniai duomenys apie kurį išsamiai bus išanalizuota Kamajų valsčiui skirtame leidinyje.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

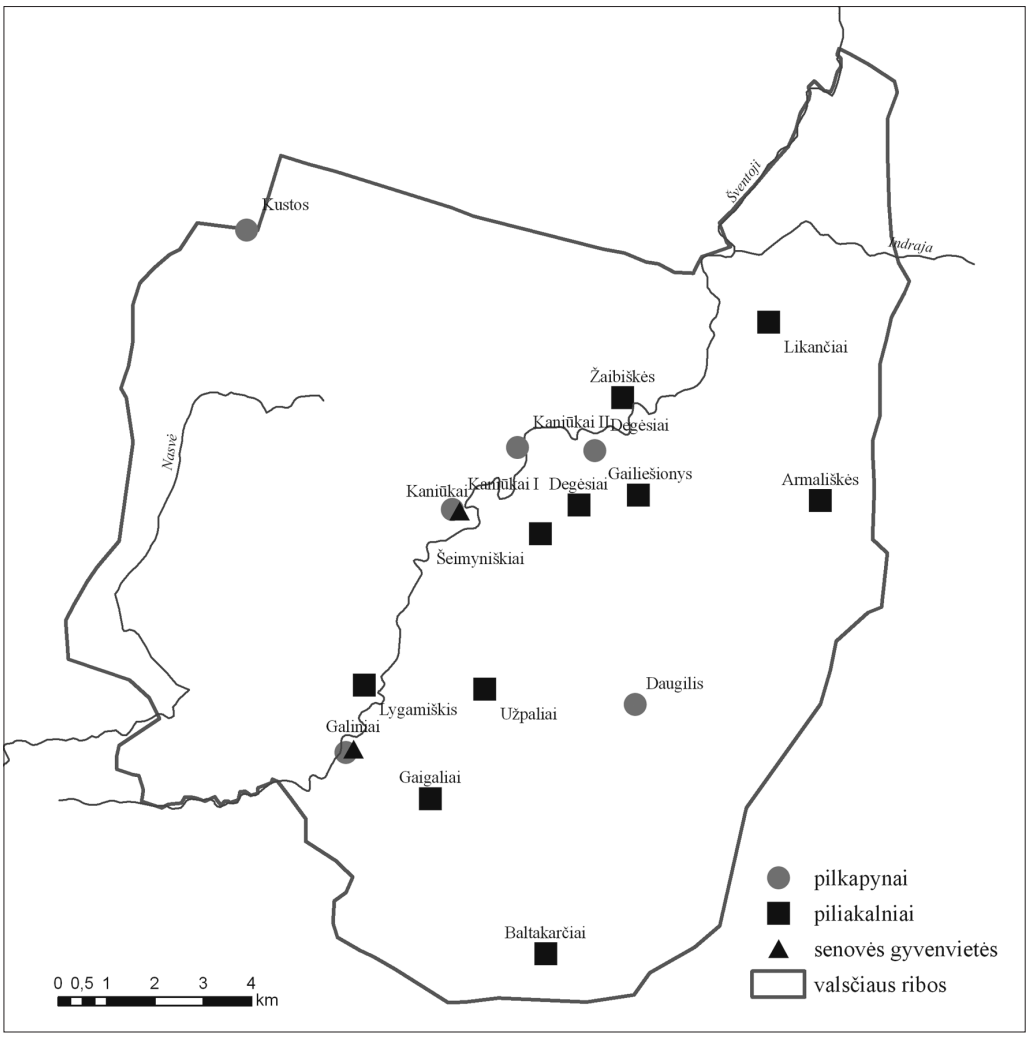

1 pav. Archeologiniai paminklai Užpalių valsčiuje. Autorės brėž.

Daugilis

1838 m. Juzefas Pomarnackis laiške Teodorui Narbutui minėjęs *kapeliais* vadinamą kalnelį tarp Daugilių ir Užpalių. Ant to kalnelio esą yra daugybė pilkapių, apdėtų akmenimis.[3] Šią vietą XX a. pradžioje „kapelių kalneliu“ vietos gyventojai žinoję, tačiau konkretesnių žinių nesuteikę.[4]

XX a. devintajame dešimtmetyje ji buvo lokalizuota Miškinių miško viduryje, kelyje Užpãliai–Daugìlis, 2,8 km į R nuo Užpalių miestelio, 1,7 km į ŠR nuo Užpalių piliakalnio. Tai nedidelė palei kelią einanti maždaug 150 × 180 m kalvelė. Tačiau pilkapių ant jos pėdsakų neaptikta.[5]

[3] *Teodora Narbutta pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historii Litwy odnoszące się*, Wilno, 1856, p. 221.

[4] Valstybinė archeologijos komisija (toliau – *VAK*), b. 63, p. 33–40.

[5] Daugudis V. 1970.V.29–VI.27 archeologinių paminklų, esančių Anykščių, Molėtų, Rokiškio ir Utenos rajonuose, žvalgymo duomenys, *LII RS*, b. 150; Zabiela G. 1985 metų MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Utenos rajone ataskaita, *LII RS*, b. 1376, p. 71–73.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

Kaniūkų pilkapynas I

1898 m. patvinęs upelis Kaniūkų kaimo apylinkėse atplovė dalį akmenų vainiko ir žmonių griaučių. Tai pastebėję vietiniai gyventojai pradėjo toje vietoje kasinėti. Kasinėjimų metu surinkti radiniai ir žmonių kaulai pasiekė E. Majevskį[6], kuris juos 1901 m. ir aprašęs[7] (J. Turas atskirai aptaręs antropologinę medžiagą[8]). Pagal radinius (antkakles kūginiais galais, apyrankes, ritinį smeigtuką, trikampio ir pusmėnulio formos kabučius) atrodo, kad šioje vietoje III–V a. pradžioje buvęs pilkapynas. Vėliau Kaniūkų radiniai ne kartą minėti literatūroje[9], tiesa, kartais nurodant klaidingą radimvietės lokalizaciją.[10]

Pilkapynas 1964 m. buvo lokalizuotas pakartotinai – pietinėje Kaniūkų kaimo dalyje, Ūdrokšlio upelio dešiniajame krante, 450 m į V nuo Ūdrokšlio ir Šventosios santakos, ties fermomis, kuomet, kasant griovį vandentiekiui, keliose vietose buvo rasta žmonių kaulų ir archeologinių radinių. Iš čia stovėjusios Prano Rimiškio sodybos teritorijos į Utenos krašto muziejų (toliau – UKM) 1965 m. pateko 2 žalvarinės antkaklės kūginiais galais (UKM 263–264 (2248–2249) ir viena trikampio pjūvio apyrankė, puošta tinklelio ornamentu (UKM 267 (2250) (2 pav.). Pats P. Rimiškis minėjęs kaklo apvarėlę iš pusmėnulio formos kabučių.[11] Vėliau (1985 m.) dar vieną antkaklę kūginiais galais rado Konstancija Rimiškytė-Gližinauskienė (muziejui perdavė Palmira Sirvydytė (UKM 381 (12 888). Kitapus Ūdrokšlio upelio yra senovės gyvenvietė (7 115), kuri galėjusi būti vienalaikė su pilkapynu.

Vietovėje ne kartą lankėsi žvalgomosios ekspedicijos[12], o 1988 m. pilkapyno vieta buvo tyrinėta. Tyrimams vadovavęs Dalius Ribokas gamybinio cen-

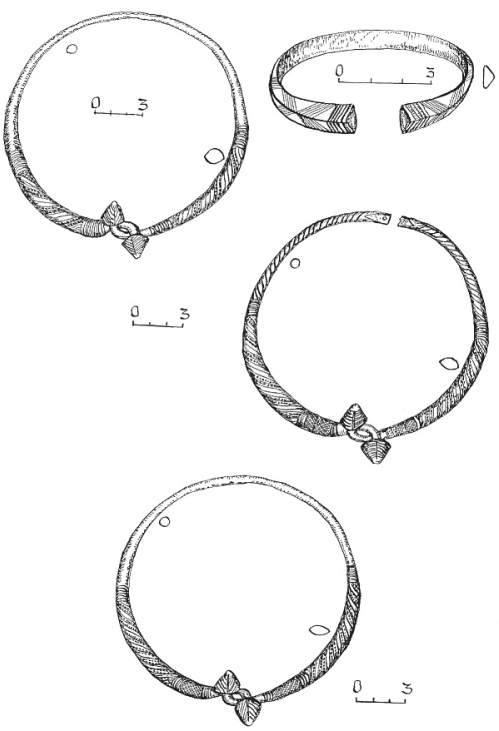

2 pav. Radiniai iš Kaniūkų pilkapyno. I. E. Zitikio pieš. Saugomi UKM

[6] Radiniai pateko į E. Majevskio įkurtą Priešistorinį muziejų Varšuvoje (dabar – Varšuvos archeologinis muziejus).

[7] Majewski E. Bronzy i kości ludzkie z grobu we wsi Koniuchy, *Swiatowit*, 1901, t. 3, p. 85–89.

[8] Tur J. Opiś kości ludzkich z grobu w Koniuchach (powiat Wilkomierski), *Swiatowit*, 1901, t. 3, p. 89–93.

[9] Katalog trześciwy zbioru przedhistorycznego, ułożony porządkiem miejscowości (Muzeum przedhistorycznego Erazma Majewskiego), *Swiatowit*, 1911, t. 9, p. 128–149; Šnore R. Dzels laikmeta latviešu rotas adatas, *Latvijas aizvēstures materiāli*, Rīgā, 1930, lent. II:20, III:18; Moora H. *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr.* Analyse, 1938, t. 2, p. 177, 292, 392, 396; Alseikaitė-Gimbutienė M. *Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit*, Tübingen, 1946, p. 184.

[10] P. Tarasenka Kaniūkų pilkapius klaidingai lokalizavo Alantos valsčiuje–Molėtų r. Alantos apyl. (Tarasenka P. *Gimtoji senovė*, Kaunas, 1925, p. 63, pav. 47; *Priešistorinė Lietuva*, Kaunas, 1927, p. 201, 203; *LAM*, 1928, p. 149) ir datavo I tūkst. trečiuoju ketvirčiu.

[11] Tautavičius A. 1970 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (Anykščių, Rokiškio, Molėtų, Širvintų, Ukmergės ir Utenos r. bei papildomi duomenys apie kai kuriuos paminklus), *LII RS*, b. 302, p. 141.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

tro teritorijoje iškasė 18 perkasų, iš viso ištyrė per 274 m². Pilkapių liekanų nerado, jų vietoje aptiko vėlyvesnių laikų gyvenvietės pėdsakus.[13] Greičiausiai pilkapynas yra visiškai sunaikintas, o jo vietoje įsikūrė kaimo sodybos.

Spėjamo Kaniūkų pilkapyno II vieta

Kaniūkų kaimo apylinkėse, regis, buvęs dar vienas spėjamas romėniškojo periodo pilkapynas. Jo pėdsakų aptikta į Š nuo kaimo, maždaug 2 km į Š nuo Kaniūkų 1-ojo pilkapyno, Šilėnų miškelio P dalyje, netoli Šventosios ir išdžiūvusio upelio, vadinto *kraujo upe*, *skerdimais*, santakos, prie pat upelio vagos šlaito.

Šią radimvietę 2005 m. nurodęs Užpalių gyventojas Ramūnas Indrašius savo žodžius iliustravo nuotraukomis, kuriose – žmogaus griaučiai su pentiniu siauraašmeniu kirviu ir ietigaliu (3 pav.). Be šio kapo, buvę dar du – vaiko ir moters – palaidojimai su žalvariniais papuošalais. Šie dirbiniai, kaip galima suprasti iš žodinio apibūdinimo (pvz., antkaklės kūginiais galais), greičiausiai taip pat buvę iš romėniškųjų įtakų laikų.

3 pav. Kapas Kaniūkų pilkapyno II vietoje. R. Indrašiaus nuotr.

2007–2008 m. minėtoje vietoje ir jos aplinkoje iškastos 5 perkasos[14], iš viso 90 m². Žvyringame grunte aptikti anksčiau iškastų 3 kapų perlaidojimai bei geležinės ylos ar smeigtuko fragmentas. Kitų palaidojimų pėdsakų nerasta. Pilkapynas greičiausiai buvęs nedidelis, vieno ar kelių sampilų. Vienas jų buvęs prie pat upelio ir ilgainiui vandens srovės sunaikintas.

Šeimyniškių (Semeniškių) pilkapynas – spėjami pilkapiai prie Degėsių?

Apie Šeimyniškių (Semeniškių) pilkapyną žinoma iš P. Vilčinskio informacijos[15], jog 1856 m. jis tyrinėjęs 2 pilkapius, kuriuose rado po žalvarinę apyrankę, geležinį kirvį, ietigalį, o vie-

[12] Daugudis V. 1970.V.29–VI.27 archeologinių paminklų, esančių Anykščių, Molėtų, Rokiškio ir Utenos rajonuose, žvalgymo duomenys, *LII RS*, b. 150, p. 47; Tautavičius A. 1970 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (Anykščių, Rokiškio, Molėtų, Širvintų, Ukmergės ir Utenos r. bei papildomi duomenys apie kai kuriuos paminklus), *LII RS*, b. 302, p. 141; Zabiela G. 1985 metų MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Utenos rajone ataskaita, *LII RS*, b. 1376, p. 134–135.

[13] Ribokas D. Kaniūkų pilkapių vietos tyrinėjimai, *ATL 1988–1989*, 1990, p. 60–61.

[14] Simniškytė A. Pilkapių vieta Kaniūkų apylinkėse, *ATL 2007*, Vilnius, 2008, p. 167–168; Simniškytė-Strimaitienė A. Kaniūkų vietovėje pilkapių vietos (Utenos r.) archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų 2007 m. ataskaita, *LII RS*, b. 4839; Simniškytė-Strimaitienė A. Kaniūkų vietovėje pilkapių vietos (Utenos r.) archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų 2008 m. ataskaita, *LII RS*, b. 5063.

[15] *Известия Императорского археологического общества*, 1859, т. 1, с. 174.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

name jų – dar ir smeigtuką. Pastarajame miniș rankos kaulą, iš ko galima daryti išvadą, jog mirusieji palaidoti nedeginti. Tyrinėtus pilkapius mini buvus netoli Šeimyniškių piliakalnio, tačiau konkreti pilkapių lokalizacija nenurodyta.

Apie 1856 m. P. Vilčinskio tyrinėjimus referuoja ir F. Pokrovskis.[16] Pilkapyną apibūdina kaip *kartuvių kalneliais* vadinamą 100 pilkapių grupę. Šiai informacijai jis rėmęsis anketos archeologiniams žemėlapiams sudaryti duomenimis[17], kurioje realiai aprašytas ne Šeimyniškių, bet Užpalių pilkapynas (žr. toliau), dar ir XX a. pradžioje vadintas *kartuvių kalneliais*.[18] Taip Šeimyniškių pilkapynui perkelta kito – Užpalių pilkapyno – charakteristika. Beje, 1985 m. žvalgomoji ekspedicija, neradusi Šeimyniškių pilkapių, taip pat spėjo, jog tai – tie patys Užpalių pilkapiai.[19]

Vykdant archeologinius žvalgomuosius tyrimus Kaniūkuose 2007 m. iš jau minėto R. Indrašiaus buvo gauta informacija apie spėjamus pilkapius Smėliakalnio miške, prie kelio Užpaliai–Ilčiukai, 1 km į Š nuo Degėsių piliakalnio. Tai kairiajame Šventosios krante, maždaug 0,4 km atstumu nuo upės esantys trys žemės kauburiai. Keli iš jų gana taisyklingos apskritos formos, maždaug 8 m skersmens, 0,5–0,7 m aukščio, su akmenimis kauburio pakraščiuose. Be tyrinėjimų sudėtinga pasakyti, ar tai pilkapiai, tačiau sampilų gręžinių grunto stulpeliuose po gelsvo smėlio sluoksniu gana aiškiai išsiskiria tamsesnis žemės sluoksnis – galbūt pilkapiams būdingo pagrindo žymė. Spėjamų pilkapių vieta yra maždaug 2 km į Š nuo Šeimyniškių piliakalnio, todėl lieka neaišku, ar gali jie būti tie patys P. Vilčinskio tyrinėti sampilai, ar tai naujas iki tol nežinomas objektas.

Užpalių (Galinių) pilkapynas

Pilkapynas yra maždaug 1 km į P–PV nuo Užpalių miestelio, kairiajame Šventosios krante. Archeologinėje literatūroje paminklas buvo žinomas Užpalių vardu[20], tačiau iš tiesų jis yra už šio miestelio ribų, Galìnių kaime, ir kultūros vertybių registre vadinamas Galinių (Užpalių) pilkapynu (17214). Čia pat, mažiau nei už šimto metrų į ŠR nuo pilkapyno, prie Šventosios ir Bradesos santakos ir 200 m į R nuo Šventosios kairiojo kranto yra Galinių (Užpalių) senovės gyvenvietė (17213). Čia 150 × 80 m dydžio lauke 30 cm gylyje rastas 15 cm storio kultūrinis sluoksnis su lipdyta keramika lygiu paviršiumi.[21]

Kartuvių kalneliais vadintas pilkapynas yra pušynėlyje ir užima maždaug 1 ha teritoriją tarp Šventosios upės ir kelio Vyžuonos–Užpaliai, atkirtusio pilkapyną nuo į R nusidriekiančios aukštumos. XIX–XX a. sandūroje kelias iš Užpalių į Vyžuonas ėjo palei upę ir pilkapyną supo lanku iš ŠV pusės. Šis kelio lankstas neabejotinai susiformavo dėl pakeliui pasitaikiusios „kliūties“ – pilkapyno.[22] Gali būti, jog pilkapių buvę ir dabartinio kelio vietoje. Sunku pasakyti, kaip toli į R nuo upės buvo nusidriekę pilkapiai. XIX a. duomenimis,

[16] Tyrimų metus nurodydamas 1858 m. – Покровский Ф. В. *Археологическая карта Ковенской губернии*, Вильна, 1899, с. 99, Nr. 84.

[17] *VUB RS*, f. 35, b. 299.

[18] *VAK*, b. 63, p. 147, 151–154.

[19] Zabiela G. 1985 metų MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Utenos rajone ataskaita, *LII RS*, b. 1376, p. 311–312.

[20] *LAA*, 1977, t. 2, p. 116, Nr. 744.

[21] Zabiela G. 1990 m. žvalgymų ir žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų Ignalinos, Švenčionių ir Utenos rajonuose ataskaita, *LII RS*, b. 1717, p. 18–20; Zabiela G. Rytų Lietuvos archeologijos paminklų žvalgymas ir žvalgomieji tyrinėjimai, *ATL 1990–1991*, 1992, t. 2, p. 117.

[22] Simniškytė A. Užpalių kolekcijos pėdsakais, *Lietuvos archeologijos šaltiniai Sankt Peterburge*, Vilnius, 2011, p. 41–66, 2 pav.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

pilkapyną sudarė apie 100 pilkapių ar į juos panašių kauburių, vidutiniškai 5 m (7 aršinų) skersmens, kai kurie su akmenų vainikais. Tuo metu pilkapyno teritorija buvo atvira, neapaugusi medžiais, gerokai apnaikinta žemės ūkio darbų. Pokario metais čia įsikūrė kelios sodybos, kas taip pat prisidėjo prie sampilų naikinimo. Išliko tik arčiau upės buvusi, dabar pušynu apaugusi, pilkapyno dalis aukštumos pakraštyje. Pilkapių sampilai nuskleisti ir vos matomi žemės paviršiuje, sunkiai beišsiskiria nuo natūralių smėlio kopų. Pastarosios galėjo klaidinti ir seniau, todėl anksčiau nurodytas 100 sampilų skaičius gali būti gerokai perdėtas.

Pokario metais pilkapyną lankė ne viena žvalgomoji ekspedicija.[23] Jų metu konstatuota, jog pilkapyne išlikę vos keli pilkapiai: 1985 m. žvalgomoji ekspedicija suskaičiavo 2, 1990 m. – 3 ar 4 pilkapius, o 1998 m. pastebėti 5 sampilų kontūrai, iš kurių 2 tais pačiais metais buvo ištirti.[24]

Archeologiniai radiniai iš Užpalių yra pasklidę po kelis muziejus. 1935 m. iš Užpalių į Vytauto Didžiojo karo muziejų Kaune pateko 2 apdegę I tūkst. antrosios pusės siauraašmeniai pentiniai kirviai[25]. 1990 m. žvalgant teritoriją surastas kirvis perduotas UKM[26]. Į Nacionalinį muziejų Vilniuje pateko 1998 m. tyrimų medžiaga. Tačiau gausiausia radinių kolekcija buvo surinkta XIX a. viduryje P. Vilčinskio kasinėjimų metu.

P. Vilčinskio tyrinėjimai 1845 m. ir „Užpalių kolekcija“

Tarp E. Tiškevičiaus korespondencijos, saugomos Mokslų akademijos bibliotekoje, yra Jasonių dvarininko Pranciškaus Vilčinskio laiškas, kuriame jis pasidalijęs savo kasinėjimų Užpalių pilkapyne įspūdžiais.[27] P. Vilčinskis rašo, jog jį sudominusios žinios apie didelę pilkapių su akmenų vainikais grupę, kurioje 1845 m. spalio 17 ir 19 d. jis atlikęs savo tyrinėjimus.[28] Kiekviename pilkapyje (perkastų pilkapių skaičius nenurodytas) sakosi radęs pelenų ir sudegusių žmonių kaulų. Iš radinių mini skydo umbą („kapeluczyk zelazny od helmu czy od tarczy“), įvardija radęs gerai išlikusių *„lyg šiandien nukaltų“* kirvių ir ietigalių. Regis, čia kalbama apie ugnyje pabuvojusius geležinius dirbinius. Pamini ir gerai išlikusią sidabrinę antkaklę su sukabintais („sprzężysty“), o pagal schemišką piešinėlį teksto pakraštyje greičiausiai balneliniais galais. Įvardija taip pat karolius nuo diržo („paciorki“), kurių piešinėliai labiau primena įvijėles, molinį ratelį (pagal piešinėlį – ornamentuotą verpstuką), geležinį kabliuką („szydelko“), peilį, surūdijusios geležies fragmentus, taip pat kelias sagtis.

Bent dalis P. Vilčinskio pilkapyne rastų radinių dabar yra saugoma Val-

[23] Tautavičius A. 1970 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (Anykščių, Rokiškio, Molėtų, Širvintų, Ukmergės ir Utenos r. bei papildomi duomenys apie kai kuriuos paminklus), *LII RS*, b. 302; Zabiela G. 1985 metų MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Utenos rajone ataskaita, *LII RS*, b. 1376; Zabiela G. 1990 m. žvalgymų ir žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų Ignalinos, Švenčionių ir Utenos rajonuose ataskaita, *LII RS*, b. 1717; Zabiela G. Rytų Lietuvos archeologijos paminklų žvalgymas ir žvalgomieji tyrinėjimai, *ATL 1990–1991*, 1992, t. 2, p. 117.

[24] Simniškytė A. Galinių (Užpalių) pilkapynas (Utenos r.) 1998 m., *LII RS*, b. 3041.

[25] *VDKM* 723:1-2; jų radimo aplinkybės minimos VAK'o medžiagoje (b. 63, p. 152).

[26] *UKM* 19194/A-411.

[27] *MAB RS*, f. 18-189/1, Tiškevičiaus Eustachijaus korespondencija, p. 4 (Jasonių dvarininko P. Vilčinskio 1845 11 12 laiškas E. Tiškevičiui).

[28] Apie šiuos tyrimus keliais sakiniais mini ir spaudoje: *Записки СПБ археологического-нумизматического общества*, 1850, т. 2, с. 411.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

stybiniame ermitaže Sankt Peterburge. Radiniai saugomi „793 kolekcijoje“, kurią sudaro 32 dirbiniai (793:1-32). Užpalių pilkapynui priskirta dalis šios kolekcijos – radiniai su metrika 793:1-19. Šis rinkinys ilgą laiką klaidino tyrinėtojus, kuriems abejonių dėl radimvietės ir radinių kolekcijos ryšio kilo jau prieš keliasdešimt metų.[29] Menama „Užpalių kolekcija“ apima chronologiškai labai platų laikotarpį, jos turinys artimesnis Šiaurės Lietuvos pilkapių su akmenų vainikais ir griautiniais kapais kultūros medžiagai. Tuo tarpu P. Vilčinskio tyrinėti degintiniai kapai yra tiesioginė užuomina apie čia esantį vieną iš Rytų Lietuvos pilkapynų su nuo I tūkst. vidurio išplitusiu kremacijos papročiu.

Pastaraisiais metais padirbėjus Rusijos archyvuose ir muziejuose ir dar kartą peržiūrėjus kolekcijos radinius bei palyginus juos su P. Vilčinskio kasinėjimų informacija, linkstama prie išvados, jog menama „Užpalių kolekcija“ nėra iš Užpalių, o P. Vilčinskio Užpaliuose iškasti radiniai (bent jau dalis jų) saugomi toje pačioje „793 kolekcijoje“, tačiau kitame jos rinkinyje, vadinamame radiniais iš „Vilnijos krašto pilkapių“ (793:20-32).[30]

1998 m. tyrimai Užpalių pilkapyne

Prieš pradedant 1998 m. tyrimus, pilkapyne suskaičiuoti 5 sampilai (4 pav.). Keli pilkapiai buvę patekę į pokariu čia įsikūrusių sodybų teritorijas ir gerokai apardyti ūkinės veiklos. Vienas pilkapis (Nr. 1) buvo namų valdos zonoje, prie pat ūkinio pastato. Sampilo šiaurinėje dalyje buvę iškasta duobių, į kurias piltos šiukšlės. Maždaug 6 m atstumu nuo pirmojo buvęs kitas pilkapis (Nr. 2), kurio sampilo dalis taip pat apardyta šalia ir iš dalies jame iškastos duobės.

Pilkapynas buvo įtrauktas į Užstatytų archeologijos vertybių sąrašą, o 1998 m. abu minėti pilkapiai ištirti (iš viso – 200 m^2 plotas). Suardytoje, šiukšlynu paverstoje pilkapio 1 šiaurinėje dalyje buvo ištirta kontrolinė 1 × 6 m dydžio perkasėlė; likusioji sampilo dalis ištirta 10 × 13 m dydžio perkasa (4 pav. B). Pilkapis 2 ištirtas 8 × 8 m dydžio perkasa.

Sampilų konstrukcija

Tikslius pilkapių matmenis apibūdinti sudėtinga, kadangi sampilai buvo be juos ribojančių konstrukcijų: griovių, duobių ar akmenų vainikų (pastaruosius minėjo savo kasinėjimų aprašyme P. Vilčinskis[31]). Jų neaptikta ir tyrimų metu. Tikėtina, jog, ardant pilkapius, ariant ir kasant juose smėlį, tokios konstrukcijos buvo suardytos; galbūt pilkapiai praeityje buvę gerokai didesni ir dabartinė jų išvaizda klaidino pasirenkant tyrinėjimų apimtis ir todėl akmenų vainikai ar grioviai tiesiog liko už tyrinėjamojo ploto. Tačiau neatmestina galimybė, jog jokių apribojančių konstrukcijų tyrinėtuose pilkapiuose ir nebuvę.

Pailgas pilkapis. Pilkapis 1 buvęs maždaug 20 m ilgio, 9–10 m pločio ir 0,6–0,7 m aukščio. Pailgas žemės kauburys buvo orientuotas ŠR–PV kryptimi. Pailgos formos sampilai nėra būdingi Lietuvos teritorijai, todėl iš pradžių suabejota sampilo paminkliškumu. Taip

[29] *LAA*, 1977, t. 3, p. 116, Nr. 744.

[30] Simniškytė A. „Užpalių“ kolekcijos pėdsakais, *Lietuvos archeologijos šaltiniai Sankt Peterburge*, Vilnius, 2011, p. 41–66.

[31] *MAB RS*, F.18-189: Tiškevičiaus Eustachijaus korespondencija, p. 4 (Jasonių dvarininko P. Vilčinskio 1845 11 12 laiškas E. Tiškevičiui).

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

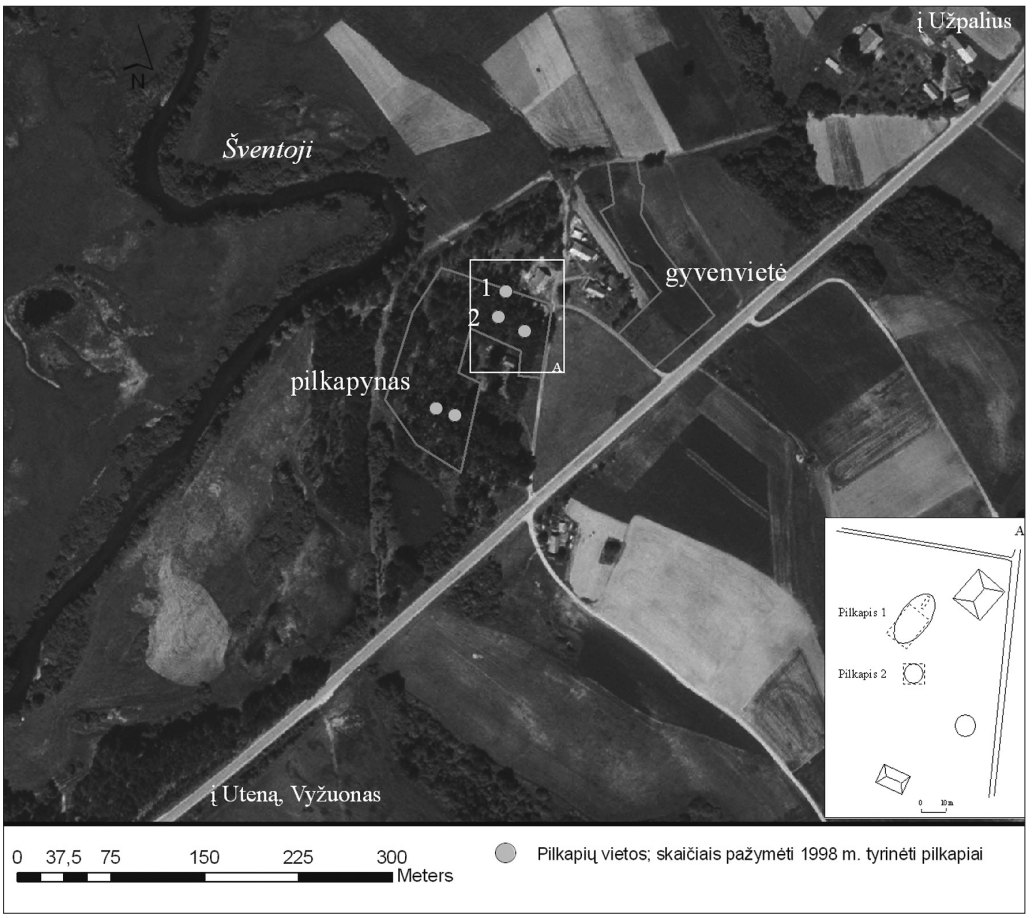

4 pav. Pilkapių Galinių (Užpalių) pilkapyne situacija (A) ir 1998 m. tyrinėtieji sampilai (B). Autorės brėž.

pat spėta čia buvus kelis sampilus, kurie juos ardant susilieję ir įgavę pailgą formą. Sampilo konstrukcinius niuansus buvo siekiama įžiūrėti tiek išilginiame pilkapio pjūvyje, tiek kapų planigrafijoje. Pastaroji visgi bylojo buvus ne du pilkapius, bet vieną pailgos formos sampilą (5 pav.).

Pilkapis supiltas per kelis etapus. Pradžioje pirminiam kapui ant pagrindo supiltas žemesnis pilkapis. Vėliau ant jau susiformavusio sampilo paviršiaus buvo įrengta dar viena kapavietė, kuri užpilta smėlio sluoksniu taip paaukštinant patį sampilą. Ši viršutinė sampilo dalis iki 0,4–0,5 m gylio (iki maždaug pusės savo išlikusio aukščio) buvo judinta, iškasinėta, joje gausu nesutrūnijos juodos žemės (velėnos) intarpų, dabartinių laikų šiukšlių, tarp kurių pasitaikė ir keli pavieniai atsitiktiniai archeologiniai radiniai: antkaklės ramentiniais galais dalys ir lipdytos keramikos šukė. Suardyta buvo ne tik šiaurinė, bet ir centrinė pilkapio dalis, kur jauktos žemės fiksuojamos iki pat įžemio. Centrinės dalies perkasimas suardęs ir šioje vietoje buvusį degintinį kapą.

Apskritas pilkapis. Pilkapis 2 buvo įprastos apvalios formos, maždaug 7–8 m skersmens, su žemu vos 0,5 m aukščio sampilu (6, 7 pav.).

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

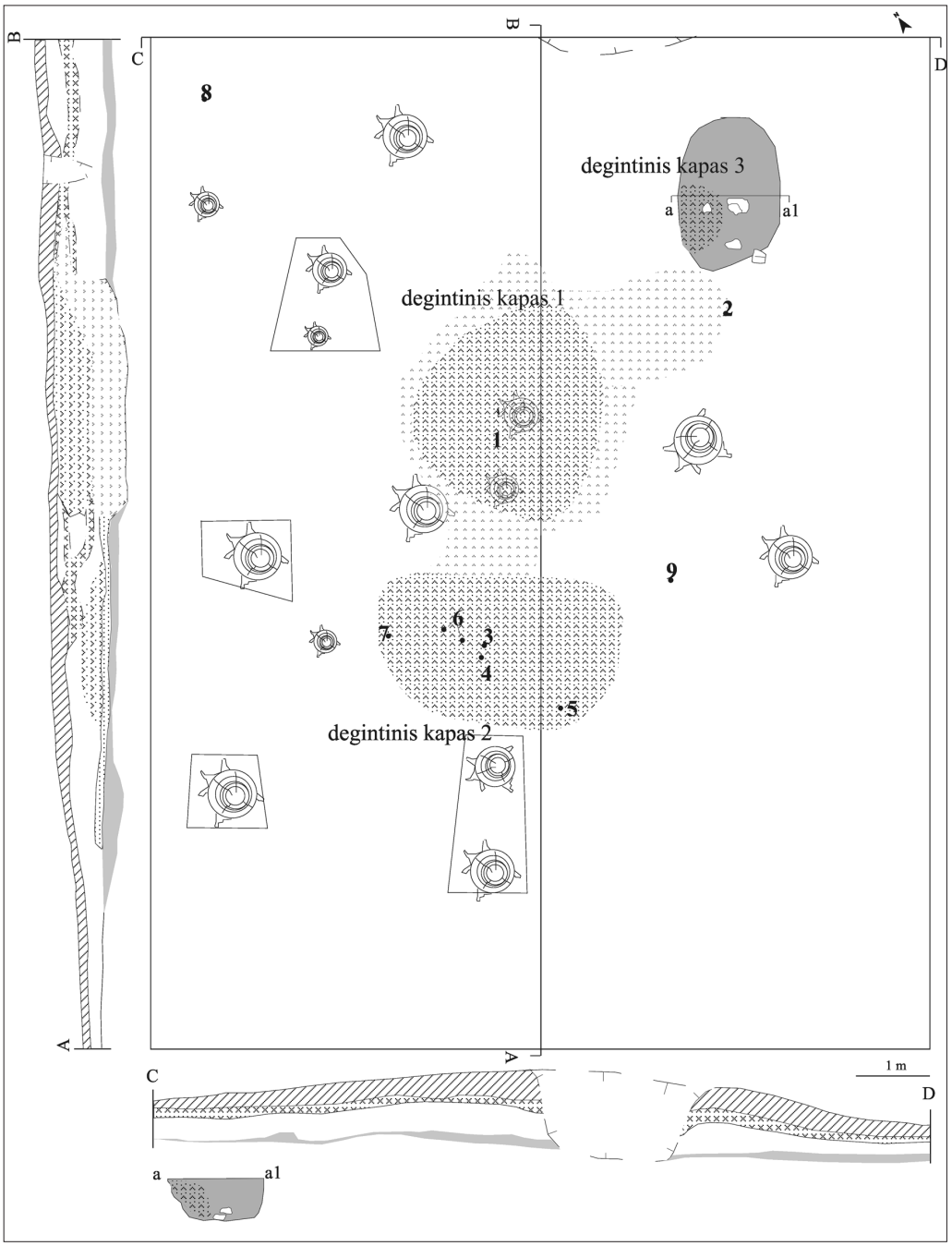

5 pav. Pilkapis 1. Skaičiais sužymėti radiniai:
1 – peilio fragmentas; 2 – diržo sagtis; 3 – apkalėlio fragmentas;
4 – įvija; 5 – skydo formos apkalėlis; 6 – šukės; 7 – žalvario lydinys;
8 – antkaklės fragmentai; 9 – šukė. Autorės brėž.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

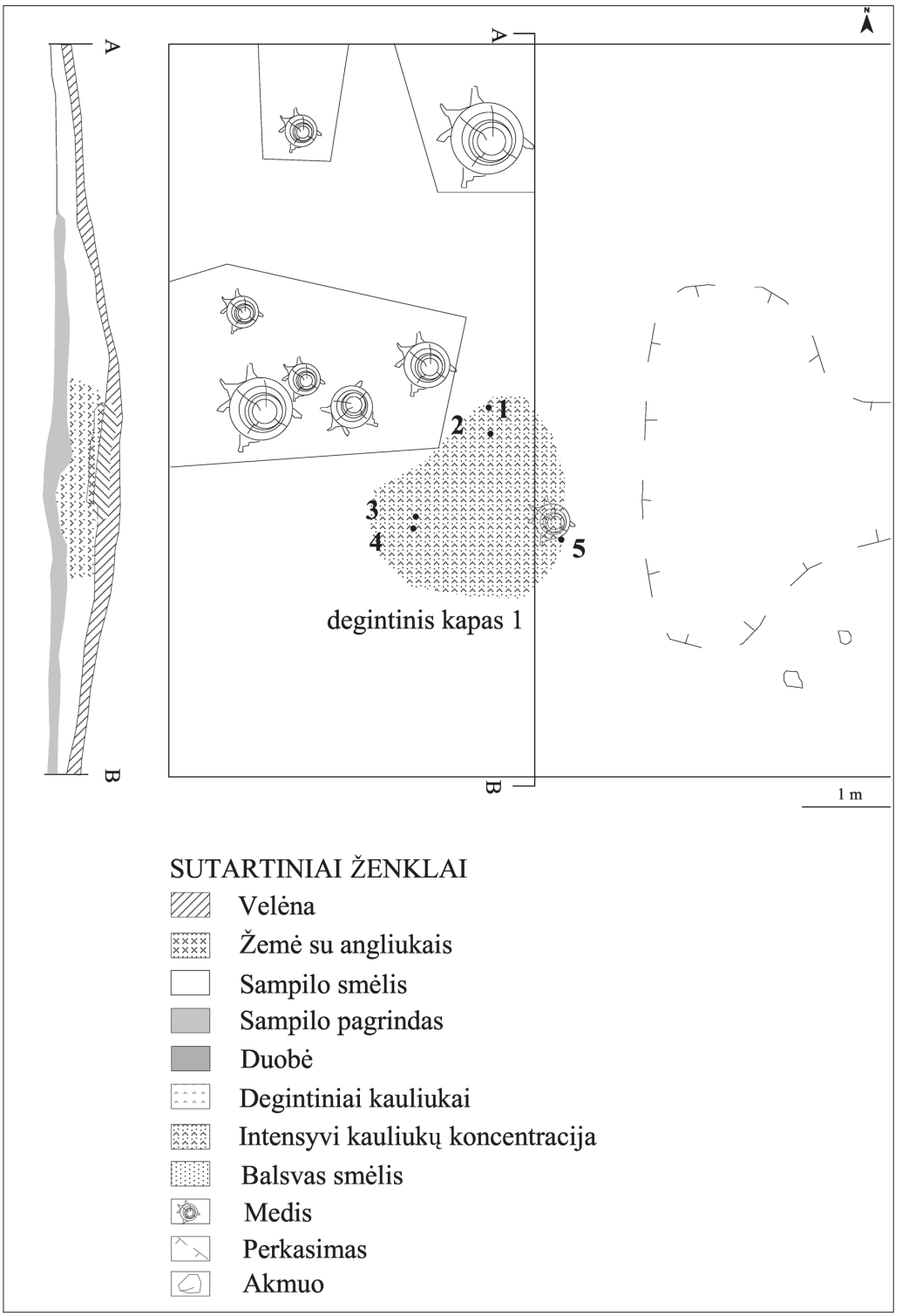

6 pav. Pilkapis 2. Skaičiais sužymėti radiniai: 1, 2 – susilydę stiklo karoliai; 3 – žalvarinės juostelės (apyrankės ?) fragmentai; peilio fragmentas; 4 – geležinio dirbinio dalys; 5 – pentino sagtelė. Autorės brėž.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

7 pav. Pilkapis 2. Autorės nuotr.

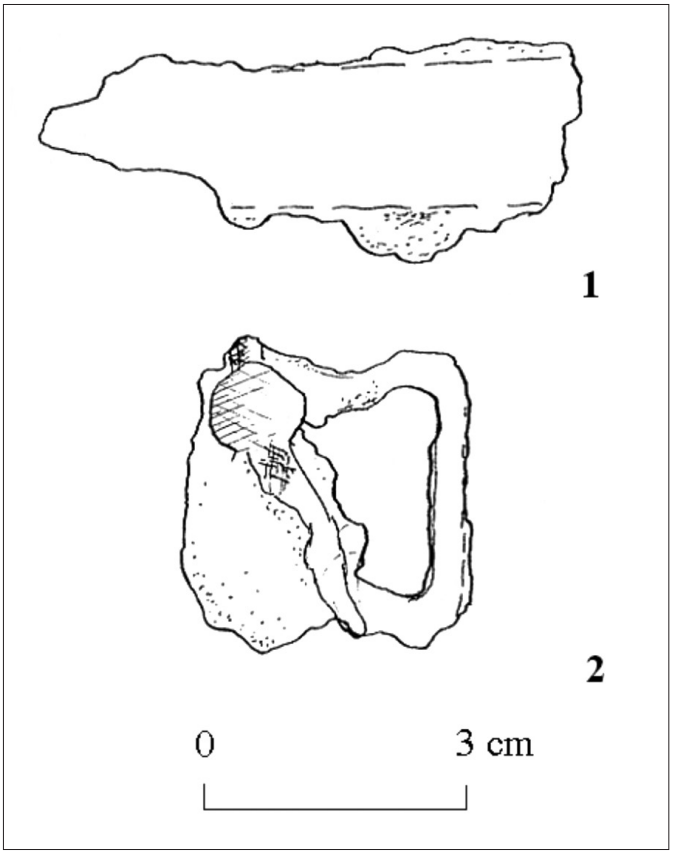

8 pav. Radiniai iš pilkapio 1, degintinio kapo 1 (1 – geležinė peilio nuolauža; 2 – geležinė diržo sagtis). R. Simniškio pieš.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

Pilkapio pagrindas

Formuojant sampilus smėlis buvo supiltas ant buvusio žemės paviršiaus, kasinėjimų metu išsiskyrusiu rusvu margumu. Žemė kiek peleninga, tačiau ryškesnio degėsių sluoksnelio, kurį tyrinėtojai neretai sieja su ugnies apeigomis[32], neužfiksuota. Pilkapio 1 pietvakarinėje dalyje pagrindą nuo sampilo smėlio skyrė 0,08–0,12 cm storio balkšvo smėlio tarpsluoksnis. Smėlio tarpsluoksnius tyrinėtojai taip pat sieja su magiškomis prasmėmis.[33] Kai kur tas smėlis būdavęs labai švarus, lyg atneštas iš upės dugno. Tiek ugnies, tiek vandens maginės savybės galėjo būti įprasmintos pilkapio konstravimo ritualuose ir reikšti simbolinį vietos „pašventinimą“.

Kapų įranga

Iš viso abiejuose pilkapiuose rasti 4 degintiniai kapai: pilkapyje 1 – trys kapai[34] ir pilkapyje 2 – vienas kapas.

Trys kapai (1/1[35], 1/2 ir 2/1) buvo įrengti panašiu principu: švariai iš laužo išrinkti kauliukai, dirbiniai ir jų fragmentai, permaišyti su smėliu ir pelenais bei smulkiais angliukais, išbarstyti kelių kvadratinių metrų plote 0,2–0,4 m storio sluoksneliu. Kapų kontūrai aiškiai neišsiskyrė.

Pailgojo pilkapio pirminis kapas 1/2 aptiktas 0,4–0,7 m gylyje, ant jau minėto geltono smėliuko tarpsluoksnio, skyrusio sampilą nuo pagrindo. Kapas įrengtas ne pačiame kapo centre, bet jo pietvakarinėje dalyje. Kauliukai rasti pasklidę 5,5–6 m^2 plote, iki 30 cm storio sluoksneliu. Apatinėje kapo dalyje kauliukų mažiau, viršutinėje – daugiau, jie stambesni (ypač daug stambių, prastai sudegusių kauliukų rasta 0,45–0,5 m gylyje). Pavienių kauliukų rasta ir kiek aukščiau, suardytoje sampilo dalyje 0,2–0,3 m gylyje. Osteologiškai[36] nustatyta, jog čia buvo palaidotas sudegintas vyras, 20–25 metų amžiaus. Kape 0,5–0,6 m gylyje rastos kelios lipdytos keramikos šukės, žalvarinė įvija bei žalvarinis apskritas apkaustas išgaubta centrine dalimi, panašus į miniatiūrinį skydą. Dar keli radiniai aptikti ties kapo vieta, tik kiek aukščiau, 0,2–0,3 m gylyje, taip pat priskirti šiam palaidojimui: tokios pat plokštelės su kniede fragmentas bei žalvario dirbinio lydinys.

Panašiu principu, tik ne ant pagrindo, bet sampile įrengtas dar vienas pilkapio kapas 1/1, buvęs pilkapio centre, 0,2–0,4 m gylyje. Čia 0,25 cm gylyje aptiktas geležinio peiliuko fragmentas. Kapas gerokai suardytas: kauliukai iki 20 cm storio sluoksneliu buvo pasklidę 2 × 5 m plotelyje, dalis kauliukų aptikta sampilo pašlaitėje. Čia gulėjo neapdegusi diržo sagtis. Peiliuko ir sagties aplinkoje surinkti kauliukai priklausė 3 individams: suaugusiam (per 20 m. amžiaus) individui, 10–15 m. paaugliui bei nenustatytos lyties ir amžiaus individui. Iki galo neaišku, ar tai iš tiesų grupinis kapas, ar kelių individualių kapų be aiškių ribų pėdsakai, ir ar trijų individų palaikai nebus atsitiktinai patekę į vieną kapavietę laužavietėje netyčia sumaišius kelių deginimo kartų likučius.

[32] Apie jas išsamiau žr. Kurila L., Kliaugaitė V. Baliulių pilkapiai (Švenčionių r.), *Lietuvos archeologija*, 2007, t. 30, p. 126.

[33] Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1986, p. 57; Michelbertas M. *Pajuosčio pilkapynas*, Vilnius, 2004 p. 11.

[34] Pilkapio 1 galutinis kapų skaičius neaiškus, nes sampilo šiaurinė dalis, kurioje anuo laiku taip pat galėję būti kapų, – visiškai suardyta.

[35] Pirmasis skaitmuo reiškia pilkapio numerį, antrasis – kapo numerį.

[36] Kaulų osteologinę analizę atliko prof. R. Jankauskas (VU MF).

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

Vienintelis antrojo pilkapio kapas 2/1 buvo įrengtas pilkapio centre. Kauliukai su įkapėmis išberti maždaug iki 0,4 m storio sluoksneliu 4 m² plote. Pirmieji kapo kauliukai aptikti vos 0,2 m gylyje nuo žemės paviršiaus, o kapo dugnas pasiektas 0,6 m gylyje, pirminio žemės paviršiaus lygmenyje. Kapo įkapės rastos 0,3–0,4 m gylyje: apdegusi geležinė sagtelė, geležinio dirbinio nuotrupos, žalvarinės juostelės dalis, 2 susilydę stiklo karoliukai. Virš kapo, 0,2–0,3 m gylyje, aptiktas juodos anglingos žemės (nesutrūnijos velėnos) 1 × 1 m dydžio ir 0,1 m storio ruoželis. Kape palaidotas sudegintas 12–20 m. amžiaus individas.

Dar vienas kapas 1/3 pailgajame pilkapyje buvo įrengtas kitaip nei minėtieji. Palaidojimas aptiktas pilkapio šone, 0,4–0,5 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Kapas įrengtas įžemyje iškastoje 2 × 1,3 m dydžio, ŠR–PV kryptimi orientuotoje 0,5–0,6 m gylio duobėje plokščiu dugnu, vienu stačiu, kitu nuožulnesniu šlaitu. Duobės dugne ir kraštuose aptikta keletas skaldytų akmenukų, 20 × 15 × 10, 30 × 14 × 9, 12 × 10 × 10 cm dydžio. Duobės užpildas – juosva be degėsių žemė. Įkapių nerasta. Degintiniai kauliukai aptikti ne visame duobės užpilde, bet koncentravosi ŠV duobės šone, lyg būtų nuslinkę nuo pilkapio sampilo, jų ryšys su šia duobe lieka neaiškus. Gana sudėtinga atskirti 1/2 kapo dalį nuo 1/3 kapo. Tam pagrindas – osteologinės išvados, jog kape 1/3 degintiniai kaulai priklausė 30–50 m. amžiaus vyrui. Neatmestina, jog duobė iškasta netoli buvusio kapo, jį kliudant, dėl ko degintiniai kauliukai jos šonu nuslinkę į duobę.

Kapų įkapės ir atsitiktiniai radiniai

Antkaklė. Pilkapyje 1 atsitiktinai rasti du antkaklės ramentiniais galais fragmentai (9 pav. 1). Vienas 5,4 cm ilgio galas, kurio „ramentas“ beveik neišlikęs, buvo apvyniotas pusapvalio pjūvio žalvarine vielute. Kito fragmento ilgis – 2,8 cm. Ant jo išlikę tik kelios sutrūkinėjusios vielutės apvijos. Antkaklės galai buvo iš keturkampio pjūvio strypelio, pažeisti ugnies. Tokios antkaklės I tūkstantmetyje po Kr. paskutiniajame ketvirtyje dažnai aptinkamos tiek Lietuvos, tiek Latvijos teritorijoje, taip pat ir Aukštutiniajame Padauguvyje bei Padnieprėje.[37] Antkaklės, kurių lankelis apvyniotas vielute, yra ankstyviausios ir datuojamos nuo VI a.

Skydo formos apkalai (2 vnt.) iš kapo 1/2. Geriau išlikęs buvo apskritas, maždaug 3,5 cm skersmens, išgaubta (0,5 cm aukščio) centrine dalimi su skylute kniedei (10 pav. 1). Skardelės pakraščiuose išspausti spurgeliai. Antrojo išlikę tik 1,6 × 1,25 cm dydžio išgaubtoji tvirtinamoji dalis su kniede ir 1,45 × 0,85 cm dydžio skardelės pakraštėlio su išspaustais spurgeliais dalis.

Lietuvoje tai bene vienintelis tokio tipo dirbinys, todėl apie jo paskirtį tenka spręsti remiantis kaimyninių šalių analogijomis. Forma ir dydžiu apkalai labai artimi vadinamiesiems skrybėlaitės formos (rus. *колпачковидные подвески*) kabučiams, aptinkamiems Dniepro aukštupyje[38],

[37] Tautavičius A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje* (V–IX a.), Vilnius, 1996, p. 128–184; Шмидт Е. Особенности этнокультурного развития племен Смоленского Поднепровья и смежных территоррий в VIII–X веках н. е. *Гісторычна-археалагічны зборнік*, Nr. 22, рис. 1:16; Енуков В. В. *Ранние этапы формирования смоленско–полоцких кривичей*, Москва, 1990, с. 55–56, рис. 16:4.

[38] Шмидт Е. А. *Древнерусские археологические памятники Смоленской области*, Москва, 1982, ч. 1, рис. 6; 1983, ч. 2, рис. 5:24, 25; Шмидт Е. Особенности этнокультурного развития племен Смоленского Поднепровья и смежных территоррий в VIII–X веках н. е. *Гісторычна-археалагічны зборнік*, Nr. 22, 114, рис. 1:7; Шмидт Е. А. *Заозерье. Археологический комплекс IV–XII веков.* Смоленск, 2008, с. 39, табл. 7: 12, 75:8; Енуков В. В. *Ранние этапы формирования смоленско–полоцких кривичей*, Москва, 1990, с. 60, рис. 16:4.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

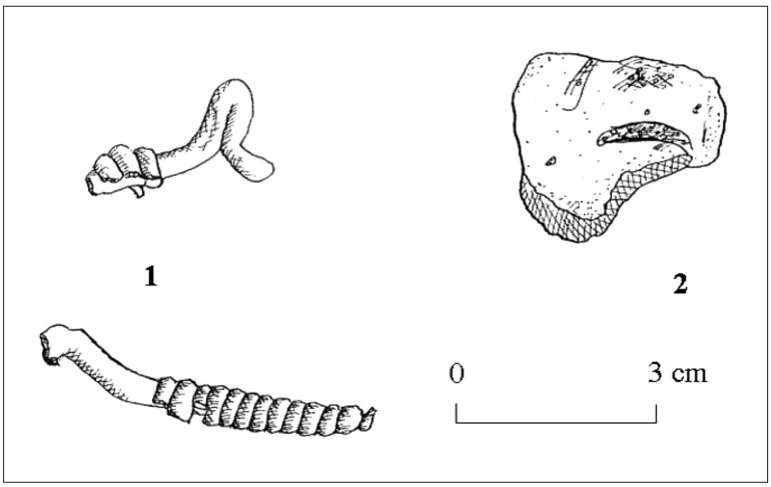

9 pav. Atsitiktiniai radiniai iš pilkapio 1 (1 – žalvariniai antkaklės fragmentai; 2 – lipdytos keramikos šukės)

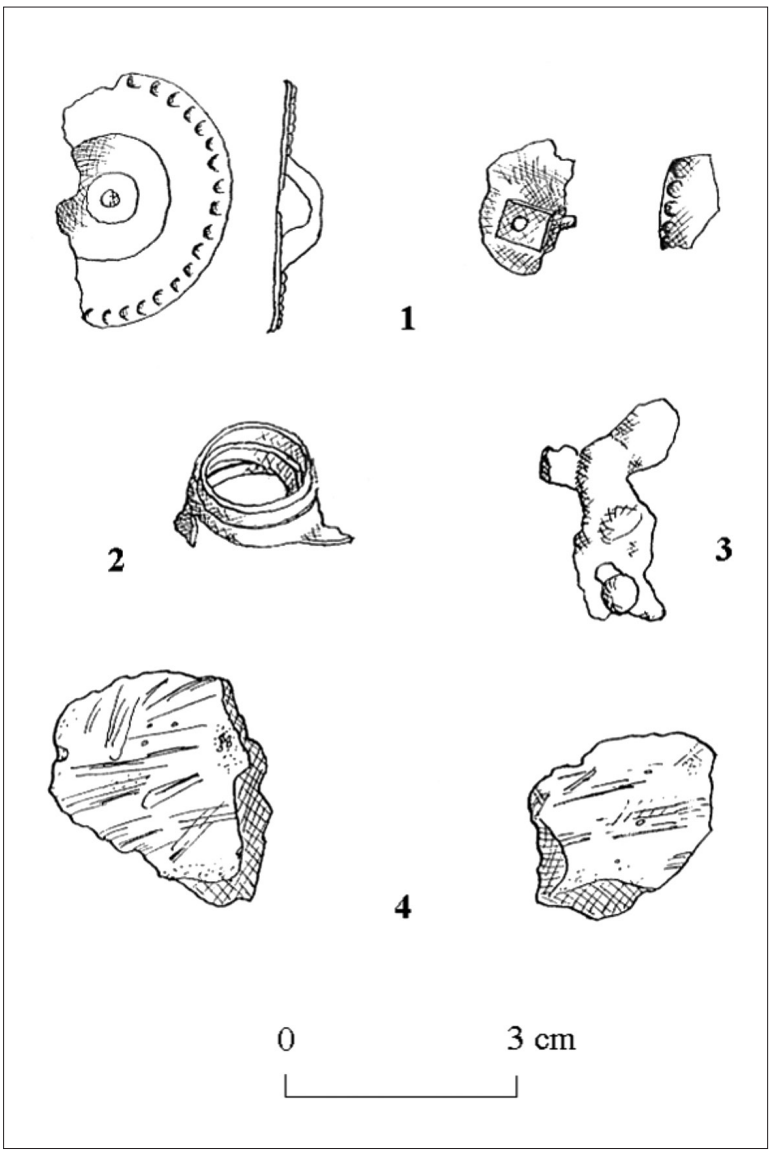

10 pav. Radiniai iš pilkapio 1, degintinio kapo 2 (1 – žalvarinis skydo formos apkaustėlis ir kito apkaustėlio dalis; 2 – žalvarinė įvija; 3 – žalvario lydinys; 4 – lipdytos keramikos šukės). R. Simniškio piešiniai

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.
Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

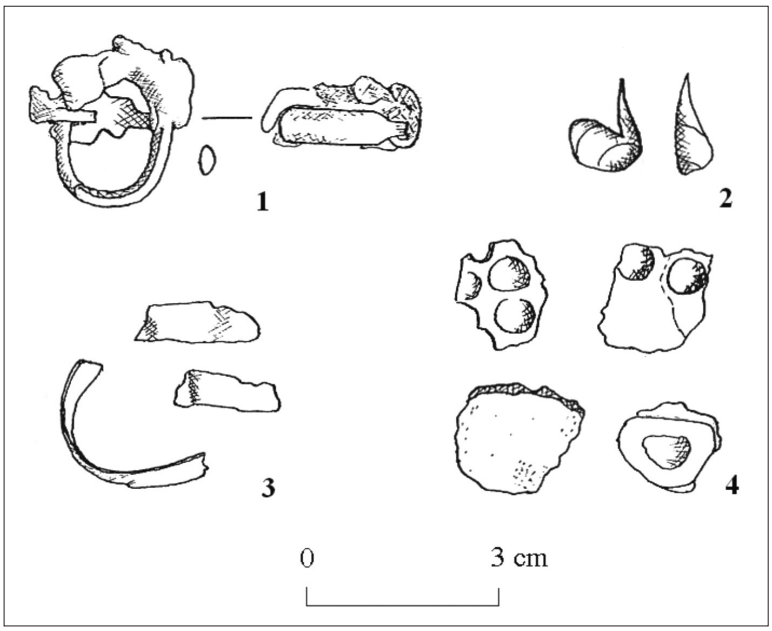

11 pav. Radiniai iš pilkapio 2, degintinio kapo 1 (1 – žalvarinė pentino (?) sagtelė; 2 – susilydę stiklo karoliukai; 3 – žalvarinės juostelės; 4 – geležinio dirbinio fragmentai). R. Simniškio pieš.

Smolensko ilgųjų pilkapių kultūroje. Tiesa, šiuose VIII–X a. paminkluose aptinkamų plokštelių pakraštėliai nėra puošti spurgeliais, bet turi 3 kiaurymes, į kurias kabindavo trapecijos formos kabučius. Latvijoje tokie dirbinukai vadinami varpelio formos kabučiais (lv. *zvaniņveida piekariņi*) ir datuojami X–XI a.[39] Jų prototipais buvęs ankstyvasis VII–VIII a. varpelio formos kabučių variantas.[40] Šie varpelio ar skrybėlaitės formos kabučiai-skirstikliai sudarė apgalvio ar krūtinės papuošalų dalį, jais dažniausiai puošėsi moterys, randami jie ir vaikų kapuose. Užpalių radiniai nuo minėtųjų skyrėsi tuo, jog buvo be kiaurymių kabučiams, o kniedės centrinėje dalyje reiškė, jog tai – ne kabinami, bet tvirtinami elementai. Artimiausių analogijų žinoma Latvijoje, Salinių kapinyne, VIII a. kape 1. Čia aptiktas diržas, kurio odinę juostą puošė apkaustėliai, identiški Užpalių egzemplioriams: jie buvo be skylučių kabutėms įkabinti, spurgeliais puoštais pakraštėliais.[41] Panašūs dirbiniai žinomi dar ir Latvijos Dzērbene vietovėje.[42]

Stiklo karolių lydiniai. Kape 2/1 rasti 2 stiklinių karolių (?) lydiniai – 1,5 × 0,5 ir 1,1 × 1,2 cm dydžio lašai (11 pav. 2). Stiklo masė buvusi nevienspalvė: tamsiai žaliame (mėlyname?) fone matyti geltono stiklo intarpas. Rytų Lietuvos pilkapiuose stiklo karoliai – retas radinys, dažniausiai pasitaikantis ankstyvesniuose kompleksuose iki VI a.[43]

[39] Urtāns V. *Senākie depozīti Latvijā*, Rīga, 1977, p. 31, 86.att.:16; Kuniga I. *Kristapiņu kapulauks 8.gs.beigas-12.gs.*, Riga, 2000, p. 40, IX att.:20, 21.

[40] Urtāns V. Bronzas zvaniņu rotas VII–XI gs. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vestis*, 1970, 8 (277), p. 64–75.

[41] *Katalog der Ausstellung zum X. archaeologischen Kongress in Riga 1896*, Riga, 1896, Nr. 621–625, taf.14:14, 15, p. 92; Уртан В. А. Древние щиты на территории Латвийской ССР, *Советская археология*, 1961, N. 1, с. 216–224, рис. 8:1.

[42] Urtāns V. Bronzas zvaniņu rotas VII–XI gs., *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vestis*, 1970, 8 (277), p. 73.

[43] Kurila L., Kliaugaitė V. Baliulių pilkapiai (Švenčionių r.), *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2007, t. 30, p. 134.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

Sagtys. 1/3 ir 2/1 kapuose rastos dvi geležinės sagtys: keturkampė diržo sagtis (8 pav. 2) ir ovali pentino (?) sagtelė (11 pav. 1).

1/3 kape keturkampė diržo sagtis buvusi tiesia nugarėle ir priekiu bei profiliuotais šoneliais, 3,3 × 3,2 cm dydžio, stačiakampio pjūvio, 0,35 × 0,45 cm storio lankeliu. E. Butėno sudarytoje Rytų Lietuvos sagčių tipologijoje[44] toks dirbinėlis priklauso IV.1 tipui, datuojamam VIII–XII a. Tokios sagtys – Rytų Europai bendras radinys, dažnai aptinkamos ir vienalaikėse kaimyninėse archeologinėse kultūrose Padnieprėje bei Padauguvyje.[45]

2/1 kapo sagtelė buvo ovali, nedidukė, 2,3 × 1,7 cm dydžio, jos lankelis ovalo pjūvio, 0,5 × 0,3 cm storio. Rytų Lietuvoje rastas ovalo formos sagtis su ovaliu lankeliu E. Butėnas išskyręs į III. 2a grupę[46], datuotą V–VI a. Šioje atmainoje viso labo 4 sagtelės, visos žalvarinės. Sagtelės rastos poromis, – manoma, jog jos buvo naudojamos pentinus prilaikantiems dirželiams susegti. Užpalių geležinė sagtelė kape 2/1 rasta viena, tačiau jos užsegamasis liežuvėlis turi minėtos atmainos išskirtinį požymį – liežuvėlį žemyn palenktu smaigaliu ir profiliuotu praplatėjimu pagrinde. Todėl neatmestina galimybė, jog tai – pentino sagtelė.

Geležinio dirbinio (?) liekanos. Kartu su pentino sagtele kape 2/1 rasti geležinio dirbinio 4 fragmentai – skardos nuotrupos, 1,55 × 1,34, 1,7 × 1,2, 1,5 × 1,6 ir 2,1 × 1,7 cm dydžio (11 pav. 4). Dviejuose iš jų matyti apskriti įspaudimai. Dėl skardelių fragmentiškumo sudėtinga spręsti apie buvusio dirbinio paskirtį. Viena iš versijų – tai galėjo būti skydo umbo liekanos – dekoruotos atkraštės pakraščiai. P. Vilčinskis Užpaliuose radęs palyginti gerai išlikusį antskydį, patekusį į Sankt Peterburgo ermitažą „Vilnijos pilkapių" kolekcijoje.[47] Pagal šias geriau išlikusio skydo analogijas[48] ir kartu rastą pentino (?) sagtelę skydo umbo liekanos kape 2/1 datuojamos I tūkst. viduriu.

Peilis. Kartu su diržo sagtimi 1/1 kape rastas peilio ašmenų fragmentas, 6,4 cm ilgio ir 2 cm pločio (8 pav. 1).

Kiti metaliniai radiniai. Kape 1/2 rastas 1,75 cm skersmens *įvijinis žiedas* arba *įvija*, kurios likę tik 2,5 apvijos iš plonos stačiakampės skardos (10 pav. 2). Tame pačiame kape aptiktas ir *žalvarinio lydinio* gabalėlis, 3 × 1 dydžio (10 pav. 3). Kape 2/1 rasti 3 žalvarinės *juostelės* fragmentai, 2,6 cm, 1,9 cm ir 1,7 cm ilgio ir 0,45–0,55 cm pločio (11 pav. 3). Jų paskirtis neaiški.

Šukės. 2 lipdytos brūkšniuotu paviršiumi šukės su stambiomis mineralinėmis priemaišomis priskirtos 1/2 kapui (10 pav. 4). Dar viena lipdyta šukė lygiu paviršiumi rasta tame pačiame pilkapyje atsitiktinai (9 pav. 2). Šukės brūkšniuotu paviršiumi skiriamos vadinamajai brūkšniuotosios keramikos kultūrai, gyvavusiai I tūkst. pr. Kr.–I tūkst. po Kr. pradžioje. Ankstesnio laikotarpio šukės vėlyvesnės chronologijos sampiluose – gana dažnas ir įvairiai interpretuojamas reiškinys. Manoma, jog šukės galėjusios patekti atsitiktinai arba sąmoningai laidojimo apeigose naudojant žemę iš ankstesnių gyvenviečių vietų.

[44] Butėnas E. Sagtys iš Rytų Lietuvos pilkapių (tipai, paskirtis), *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 18, p. 37–56.

[45] Енуков В. В. *Ранние этапы формирования смоленско-полоцких кривичей*, Москва, 1990, с. 66, рис. 16: 26, 30.

[46] Butėnas E. Sagtys iš Rytų Lietuvos pilkapių (tipai, paskirtis), *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 18, p. 37–56.

[47] Simniškytė A. „Užpalių" kolekcijos pėdsakais, *Lietuvos archeologijos šaltiniai Sankt Peterburge*, Vilnius, 2011, p. 56, 13 pav.

[48] Казакявичюс В. *Оружие балтских племен* II–VIII *веков на территории Литвы*, Вильнюс, 1988, с. 125–129; Kiulkys D. Senojo ir vidurinio geležies amžiaus skydai Lietuvoje, *Archaeologia Lituana*, 2010, t. 11, p. 33–114.

© VšĮ „Versmės" leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

Chronologija ir kultūrinė priklausomybė

Nedidelės tyrinėjimų apimtys neleidžia patikimai apibrėžti pilkapyno chronologijos. Pilkapių datavimą riboja tiek kapų kompleksų fragmentiškumas, tiek ir plati juose rastų dirbinių chronologija. Užpalių pilkapyne 1998 m. ištirti 2 pilkapiai, kuriuose aptiktos 4 kapavietės. Dvi iš jų įrengtos ant ankstesnio žemės paviršiaus (1/2 ir 2/1). Tai pirminiai palaidojimai, kuriems ir supilti pilkapiai. Pagal įkapes (antskydžio (?) liekanas, pentino (?) sagtelę, susilydžiusio stiklo karolius) anksčiau, t. y. V ar VI a., supiltas apskritas pilkapis 2. Kaip galima spręsti iš 1/2 kape rastų skydo formos apkalėlių bei atsitiktinių ramento formos antkaklės galų fragmentų, pailgasis pilkapis 1 pradėtas formuoti maždaug VII ar VIII a. Vėliau šiame pilkapyje laidota dar keletą kartų. Vienas kapas (1/1) įrengtas panašiu principu kaip ir pirminiai kapai. Skyrėsi tik tuo, jog jis įrengtas ant jau supilto pilkapio paviršiaus, papildomai užpilant smėlio sluoksnį ir taip paaukštinant sampilą. Sudėtinga pasakyti, kada tai įvykę, nes visų pilkapio radinių chronologija yra daugmaž panaši ir apima I tūkst. paskutinį ketvirtį. Maksimalios dirbinių tipų ribos nereiškia, jog buvo laidojama visą tą laiką. Chronologinis atotrūkis galėjęs būti nežymus, skiriantis vos kelias kartas. Tuomet visus šiame pilkapyje aptiktus kapus galima būtų datuoti VIII a. Tad chronologiškai (V–VIII a.) ir pagal laidoseną (kremaciją) Užpalių pilkapyną galima priskirti Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai, kurioje jis būtų vienas toliausiai į ŠV nutolęs kultūros paminklas.

Laidosenos ypatumai

Kultūrinė priklausomybė suprantama kaip tam tikrų požymių pasikartojimas. Be jų, egzistuoja dar daug vienam ar kitam paminklui būdingų savitumų, nulemtų vietos tradicijų, ryšių su artimesniais ar tolimesniais kaimynais specifikos bei pačios bendruomenės elgsenos.

1998 m. tyrinėjimų rezultatus sudėtinga vertinti bendruomenės turtingumo ir gerovės ar socialinės struktūros požiūriu. Tyrinėjimų apimtys tam per mažos. Kiek paprasčiau bendrame Rytų Lietuvos bendruomenių fone kalbėti apie kokybinius laidosenos niuansus. Kartais jiems nemažai įtakos turi ir kasinėjimų metodika. P. Vilčinskio kasinėjimų ir 1998 m. tyrimų radinių turinys gerokai skiriasi. P. Vilčinskio rinkinyje dominuoja geležiniai dirbiniai: ginklai ir įrankiai (ietigaliai, kirviai, peiliai, skydo umbas). Reikia manyti, jog 1845 m. spalio mėn. vykdytų kasimų tempai (per kelias dienas perkasęs ne vieną pilkapį) lėmė, jog smulkesni dirbiniai liko nepastebėti, o į neaiškius lydinius iš viso nekreipta dėmesio. Galima teigti, jog P. Vilčinskio radiniai yra tipiški I tūkstantmečio vidurio Rytų Lietuvos pilkapių kultūros vyrų kapų – karių kompleksų – dirbiniai.[49]

1998 m. tyrimų metu ginklų nerasta, dominuoja spalvotojo metalo dirbiniai ar, tiksliau, jų fragmentai. Prielaida, jog 1998 m. tyrinėti pakliuvę moteriškus palaidojimus, nepasitvirtina, – osteologiškai vyrai nustatyti 1/2, 1/3 kapavietėse, o moteriškos lyties individų nepasitaikė. Išimtį sudaro kapas su V–VI a. pentino (?) dirželio sagtele, kuriame palaidotas jaunas (12–20 m.) ir, spėjama, moteriškos lyties individas. Tai nėra vienintelis atvejis, kuomet kape aptinkamos priešin-

[49] Vaitkevičius V. Vienos teorijos pėdsakais, arba mirusiųjų deginimo paprotys Rytų Lietuvoje, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2005, t. 27, p. 49–58.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

gai lyčiai būdingos įkapės, ką bandoma paaiškinti specifine veikla, dovanomis, ypatingo statuso požymiais ar kitokiomis simbolinėmis potekstėmis.[50] Neatmestini ir metodiniai netikslumai, ypač jauno individo atvejais, todėl į tokias išvadas reiktų žvelgti su išlygomis. Susilydę stiklo karoliukai, pentino sagtelė yra palyginti reti dirbiniai Rytų Lietuvos pilkapių kultūroje, aukštos ir jų sąlyginės vertės.[51] Tačiau iki vyrams būdingo ginkluotės komplekso trūksta pentinio siauraašmenio kirvio bei ietigalio. Galbūt tai sąlygojo mirusiojo jaunas amžius, gal specifinis statusas, o gal ir moteriška lytis?

Užpalių pilkapių tyrinėjimai suteikė duomenų apie kai kuriuos iki šiol menkai pažintus laidosenos aspektus. Išskirtinis šiuo požiūriu yra Užpalių pailgasis pilkapis 1. Lietuvoje ilgųjų pilkapių žinoma vos vienas kitas, juolab tyrinėtų.[52] Užpalių pilkapio pailgą formą, kuria pradžioje buvo abejota, patvirtino ir kapų planigrafija, ir sampilo formavimo etapai. Turimais duomenimis, sampilas ilgėjo iš P į Š. Pietinėje sampilo dalyje ant pagrindo VII ar VIII a. įrengtas kapas 1/2. Vėliau kiek šiauriau panašiu principu, tik ne ant pirminio žemės, bet ant jau susiformavusio sampilo paviršiaus įrengtas kapas 1/1. Dar šiauriau, sampilo pašlaitėje, įkastas kapas 1/3. Kadangi šiaurinis pilkapio galas buvo suardytas, sunku pasakyti, ar toje dalyje nebuvę dar vieno ar kelių palaidojimų. Toks sampilo ilgėjimo principas fiksuojamas ilgųjų pilkapių kultūros teritorijoje Padnieprėje ir Padauguvyje.[53] Pailgajame pilkapyje 1 aptikti Lietuvoje reti skydo formos apkalėliai, kokių daug daugiau aptinkama taip pat Padauguvio ir Padnieprės rajonuose.

Taigi archeologiniai tyrinėjimai, nors ir gelbėjamojo pobūdžio, suteikė nemažai naujų duomenų apie viduriniojo geležies amžiaus laidoseną ir leido patikslinti kai kuriuos aspektus. Nustatyta, jog Užpalių pilkapyne sudeginti mirusieji laidoti V/VI–VIII a., galbūt ir kiek vėliau. Pilkapynas priklauso Rytų Lietuvos pilkapių kultūrinei sričiai, tačiau jame pastebėta ir nespecifinių požymių (pailgasis pilkapis, skydo formos apkalėliai), kuriuos galima paaiškinti vietos gyventojų kontaktais su atokesnėmis bendruomenėmis.

Užpalių apylinkių apgyvendinimas geležies amžiuje

Užpalių valsčiaus šiaurinėse apylinkėse prie Šventosios upės romėniškajame periode gyveno bendruomenės, savo mirusiuosius laidojusios nedegintus, pilkapiuose su akmenų vainikais. Jų sodybų greičiausiai būta Kaniūkų kaimo, skaičiuojančio jau mažiausiai 1600–1700 metų istoriją, vietoje. Pilkapynai abipus Kaniūkų byloja, jog dabartinio kaimo vietoje galėję būti net keletas kaimaviečių.

Dar vienas ar keli pilkapynai (Šeimyniškiai, spėjami Degėsių sampilai) buvę anapus Šventosios, priešais Ka-

[50] Simniškytė A. Moterys vyriškais drabužiais, *Šiaurės Atėnai*, 2007, rugs. 1, nr. 859; Simniškytė A. Weapons in Iron Age women's graves, *Archaeologia Baltica*, Klaipėda, 2007, t. 8, p. 283–291; Kurila L. Osteologinis kremuoto individo lyties nustatymas: patikimumo įvertinimas, paremtas Rytų Lietuvos pilkapių degintinių kapų duomenimis, *Lietuvos archeologija*, 2010, t. 36, p. 197–210.

[51] Kurila L. Socialinis statusas ir lytis: geležies amžiaus Rytų Lietuvos socialinės organizacijos analizė, *Lietuvos archeologija*, 2009, t. 35, p. 153–192, 2 lentelė.

[52] Vienas iš jų – jotvingių žemėse (Vilkiautinio pilkapyne): Kulikauskas P. Vilkiautinio pilkapynas ir jo tyrinėjimai, *Istorija*, Vilnius, 1977, XVII (2 sąsiuvinis), p. 83–104.

[53] Енуков В. В. *Ранние этапы формирования смоленско–полоцких кривичей*, Москва, 1990, с. 34–35.

© VšĮ „Versmės" leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

niūkų spėjamą pilkapyną II. Jų chronologija lieka neaiški, tačiau užuomina apie Šeimyniškiuose rastą žmogaus rankos kaulą leidžia spėti čia gyvenus tos pačios kultūros bendruomenes.

Pietinėse Užpalių apylinkėse laidojimo paminklų dar nebuvo. Užpalių pilkapynas atsirado šiek tiek vėliau, prie Šventosios V ar VI a. priartėjus Rytų Lietuvos pilkapių kultūros bendruomenėms. Tuo pat metu nustota laidoti Kaniūkų pilkapiuose. Gali būti, jog kultūrinės situacijos kaitą lėmė realūs bendruomenių konfliktai, lydimi socialinių ir ideologinių pokyčių. Sprendžiant pagal I tūkst. 2-osios pusės paminklų išsidėstymą prie Šventosios upės[54], dešiniojo upės kranto gyventojai atsitraukė nuo upės maždaug 10 km, užleisdami Pašvenčius lietuvių protėviais laikomos Rytų Lietuvos pilkapių kultūros bendruomenėms.

Piliakalnių vaidmuo geležies amžiaus Užpalių kraštovaizdyje ir pilkapių bendruomenių ryšiai su jais – dar menkai išnagrinėta tema. Dalis piliakalnių buvę ankstyvesni ir į I tūkstantmečio po Kr. gyvenviečių sistemą neįėjo (Armališkės, Degėsių Lapkalnis, Gailiešionys, Užpaliai, Žaibiškės). Kiti galėję būti vienalaikiai su pilkapynais (Lygamiškis, Likančiai, taip pat ankstyvesni Šeimyniškių piliakalnio sluoksniai). Deja, nė vienas jų nėra tyrinėtas, todėl sudėtinga spręsti apie jų tarpusavio sąveiką ir sieti ją su miestelio geneze. Vargu, ar juose buvę eilinės žemdirbių gyvenvietės. Greičiausiai tai – didesni ar mažesni gamybos ir mainų centrai, žmonių susibūrimo vietos**.** Vienas jų išaugęs į valsčiaus centrą, kuris tradiciškai lokalizuojamas Šeimyniškių piliakalnyje.[55] Po kalavijuočių antpuolių čia stovėjusi pilis XV a. sunyko ir gyvenimas persikėlė į dabartinę Užpalių miestelio vietą. Vieta, be abejonės, pasirinkta neatsitiktinai ir miestelis kūrėsi ne tuščioje vietoje. *Uspalde* vietovė įvardyta 1338 m. Gedimino prekybos sutartyje su Livonijos ordinu.[56] Reikia manyti, jog svarbų vaidmenį čia suvaidino padėtis kelių sankryžoje. Ieškant Užpalių miestelio šaknų, dažnai atsigręžiama į Kaniūkų ar į Užpalių pilkapynus. Registruotos gyvenvietės šalia jų lyg ir paneigia juose laidojusias bendruomenes gyvenus Užpalių miestelio vietoje. Čia per šimtmečius besiklostę gyvenimo pėdsakai dengė ir ardė vienas kitą. Nemaža dalis tų žymių prarasta visiems laikams, tačiau dalis galbūt išlikę ir laukia įdėmesnio žvilgsnio ateityje.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Užpaliai“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas *Stanislovas Balčiūnas*).

Straipsnio kalbos redaktorius *Albinas Masaitis*, korektorė *Rasa Kašėtienė*, anglų k. redaktorius, vertėjas *Aloyzas Pranas Knabikas.*

Straipsnis vertintas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose šio leidinio skyriuose:
1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

[54] Simniškytė A. Lietuviai ir sėliai vėlyvojoje priešistorėje: genčių kontaktai, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010, p. 99–110.

[55] Batūra R. Užpalių pilis, *Kraštotyra*, Vilnius, 1966, p. 61–67.

[56] *Gedimino laiškai*, Vilnius, 1966, p. 187; Miškinis A. *Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*, Vilnius, 2005, t. 2, kn. 2, p. 582.

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet kokiu būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).

© VšĮ „Versmės“ leidykla. Lietuvos lokaliniai tyrimai ISSN 2029-0799.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas internete nuolat skelbiamas nuo 2013 09 06.